

CIEĽOVÉ POŽIADAVKY - VŠEOBECNÉ POJMY – LITERATÚRA

autor/spisovateľ – tvorca umeleckého diela, autor –reálna bytosť, rozprávač – kategória umeleckej literatúry

čitateľ/divák - aktívny účastník literárnej komunikácie

knižnica – (Národná knižnica v Martine, ISBN International Standard Book Number)

bibliografický zápis – citovaná/použitá literatúra: PRIEZVISKO,M.: Názov. Mesto: Vydavateľstvo, rok strana (s)/počet strán. ISBN (ukážky v cvičebnici s.64 aj z časopisu a webu)

funkcie literatúry: estetická, výchovná, náučná

literatúra pre deti

odborná /náučná/ literatúra – informácie, poučenie

populárnovedecká literatúra (napr. obrázková publikácia Ľudské telo), **populárna** (napr. detektívka/,**náboženská** (životopisy svätých)

umelecká literatúra – beletria (krásna literatúra) odráža reálny život, ale využíva aj fikciu

dobrodružná literatúra – dôraz na napätie, dobrodružstvo

literatúra faktu – zverejňuje a rozširuje vedecké poznatky, nevyužíva fikciu, využíva prostriedky náučného aj umeleckého štýlu

vedecko-fantastická literatúra – využíva prostriedky umeleckého štýlu vychádza z vedeckých faktov (Verne, Čapek)

fantasy) fantazijná/ fantastická literatúra – nevychádza z vedeckých poznatkov /(Rowlingová: Harry Potter)

hlavná myšlienka – téma, idea diela, spája jednotlivé časti diela do celku

divadelná hra – knižná podoba drámy

režisér - pracuje s hercami

dramaturg – vyberá hry, zostavuje program na divadelnú sezónu

inscenácia – javisková podoba divadelnej hry v divadle a televízii

poézia – literatúra písaná viazanou rečou (vo veršoch)

próza – literatúra písaná neviazanou rečou

dráma – literatúra písaná dialogizovanou rečou

LITERÁRNE DRUHY

epika - obsahom epických diel sú rozprávané príbehy – **majú dej**

lyrika – duchovná/náboženská, ľúbostná, reflexívna/úvahová, spoločenská, prírodná obsahom lyrických básní sú city, pocity, nálady, názory a úvahy – **nemá dej**. Prístup k spracovanej téme:

subjektívnosť (zobrazovanie vnútra lyrického subjektu) **asociatívnosť** (spájanie predstáv).

Základ tvorí **opis, úvaha, lyrický text** sa realizuje básnickými/poetickými prostriedkami

dráma – obsahom dramatických diel sú hercami hrané príbehy, **majú dej**.

LITERÁRNE ŽÁNRE

Žánre lyriky

elégia/žalospev – smutná lyrická báseň, úvahová/reflexívna lyrika. (Predzpev od J.Kollára zo Slávy dcery, smútok autora z osudu Lužických Srbov – ponemčovanie

epigram – kratšia vtipná báseň s výraznou pointou. Zosmiešňuje nejakú negatívnu vlastnosť

óda – oslavná báseň . (Hviezdoslav: Ó, mládež naša. Vyniká nadnesenosťou /pátosom obsahu a jazykových prostriedkov. Oslavuje človeka, národ, slobodu, prírodu (Hviezdoslav: Ó, mládež naša). Vznikla v antickej lit.

pieseň - pôvodne spievaná báseň. Piesňou nazývali lyrickú báseň napr. úvahového, ľúbostného charakteru mnohí básnici od 19.st. až po súčasnú poéziu. Romantici na podnet Štúra písali ponášky na ľudovú pieseň.

pásmo – typ rozsiahlej básne s mnohými témami, so striedaním slohových postupov (opis, úvaha); básnici využívajú výrazové prostriedky z viacerých štýlov (termíny, hovorové slová ap. Pre pásmo je typická poézia všednosti.

Prvé pásmo napísal G.Apolinaire v medzivojnovom období (báseň Pásmo v zbierke Alkoholy).

sonet – znelka : 14-veršová strofa (4+4+3+3). Najznámejšie sonety napísal Petrarca v 14.st. V klasickom sonete má

každá strofa tendenciu byť uzatvorenou myšlienkou alebo opisom. V poslednom trojverší – pointa výpovede básnika (napr. Krvavé sonety)

modlitba – má podobu prosby, poďakovania, vzývania (Otčenáš)

Lyrickoepické diela

lyrickoepická skladba (básnická poviedka) – pomenovanie v období romantizmu (K.H.Mácha :Máj, J.Botto: Smrť Jánošíkova; prvýkrát vložil lyrické prvky do epickej básne Byron: Childe Haroldova púť

balada - lyrickoepická báseň s pochmúrnym rýchlo gradujúcim dejom, ktorý sa končí tragicky. Smrť spôsobí nadprirodzená bytosť v **ľudovej balade** (Žltá ľalia), ťažká sociálna situácia alebo iný človek v **sociálnej balade**

V subjektizovanej balade je autor prítomný v 1.os.sg. a hovorí o svojom vnútri (Zakliata panna vo Váhu ...

Žánre epiky

báj /mýtus – najstarší epický útvar. pôvodne neveršovaný žáner; odráža sa v ňom primitívny názor človeka na svet;

- prvý prejav kolektívneho vedomia ľudskej spoločnosti
- človek pripisuje nevysvetliteľné javy bohom a polobohom;
- bohovia spravujú svet a život ľudí v ňom

bájka – veršovaná alebo neveršovaná epická forma. Kritizuje zlé ľudské vlastnosti zvyčajne na postavách zvierat (Ezop, Záborský), má didaktický charakter: poučuje a vychováva, vyplýva z nej mravné ponaučenie.

epos – rozsiahly epický útvar, patrí k najstarším literárnym žánrom, existoval od staroveku. Dej eposu rozprávač vedome spomaľuje odbočeniami, epizódami. Príbeh sa môže odohrávať aj desiatky rokov (Homér: Odysea).

V úvode: 1.**propozícia** - autor niekoľkými veršami naznačí dej,

2. **invokácia** - autor vyzýva múzy umenia, aby mu pomohli v tvorbe.

Dej eposu začína **in medias res** – typ rozprávania bez úvodu (J.Hollý: Svatopluk)

balada - má pochmúrny, rýchlo gradujúci dej, ktorý sa obyčajne končí tragicky. Smrť spôsobí nadprirodzená bytosť v **ľudovej balade** (Žltá ľalia), ťažká sociálna situácia alebo iný človek v **sociálnej balade**

V subjektizovanej balade je autor prítomný v 1.os.sg. a hovorí o svojom vnútri (Zakliata panna vo Váhu a divný Janko – Janko Kráľ

aforizmus - stručný duchaplný výrok, vtipne až ironicky vyjadrená originálna myšlienka, ktorej obsahom je životná pravda alebo nejaký morálny princíp.

anekdota - stručný skutočný alebo vymyslený príbeh o nejakej udalosti, známej osobnosti, období sociálnej vrstve končiaci vtipnou pointou.

kronika - stredoveký epický útvar, chronologicky vyrozpráva priebeh udalosti. Niektoré kroniky sú zápismi historických udalostí, ale kronikári často upravovali priebeh udalostí v prospech kráľa, v ktorého službách boli
(Anonymova kronika)

legenda – žáner s náboženskou tematikou. Obsahuje životné príbehy svätcov so zázračnými a fantastickými prvkami. Hlavnou postavou je svätec, citácie z Biblie, askéza(odriekanie)

podobienstvo / parabola – prirovnanie k niečomu inému využívala sa v starovekej a stredovekej literatúre. Najznámejšie podobenstvá sú z Biblie.

hádanka – krátky útvar ľudovej slovesnosti, ktorý skryto pomenúva nejaký predmet alebo jav pomocou znakov iného predmetu alebo javu

príslovie – ustálené slovné spojenie, vyjadruje ľudovú múdrosť, **vyplýva z neho ponaučenie**

porekadlo – obrazné pomenovania, **nevyplýva z neho ponaučenie**

pranostika – ustálené slovné spojenie, ktoré predstavuje ľudovú skúsenosť z dlhodobého pozorovania počasia a prírodných javov

rozprávka – útvar ľudovej slovesnosti, zakladá sa na boji dobra a zla, veľkú úlohu zohrávajú magické čísla (realistická, fantastická, zvieracia)

poveš' – kratší prozaický útvar ľudovej slovesnosti, na rozdiel od rozprávky musí mať aspoň jednu zložku deja pravdivú

novela – kratší prozaický epický žáner, rozsiahlejší ako poviedka. Dej je dramatickejší, prudko smeruje k vyvrcholeniu, často s prekvapujúcou pointou. Môže mať na rozdiel od poviedky kapitoly. Okrem hlavnej postavy sú tam aj vedľajšie postavy. (Drak sa vracia)

poviedka – zvyčajne rozvíja len jednu nevýraznú udalosť, má jednu/dve hlavné postavy. Dejová línia je priamočiara, bez epizód, spomaľovaná opisom, charakteristikou. Dej trvá napr. deň, časť dňa. Postava sa v priebehu deja zvyčajne nevyvíja. Nemá vedľajšie postavy.

román – najväčší prozaický žáner, má hlavnú dejovú líniu a epizódy, zobrazuje veľký počet udalostí, menších príbehov, medziľudských vzťahov. Spracované časové obdobie je neobmedzené. Okrem rozprávania autor využíva aj iné slohové postupy. Podľa témy : **sociálny** – **spoločenský** – Dom v stráni; **detektívny** – A.Christie;

dobrodružný, historický –Puškin: Kapitánova dcéra; román vo forme denníka –Goethe :Utrpenie mladého Werthera; **psychologický**- Zločin a trest; **biografický, utopistický**...

komiks – komický pásik/obrázok, najskôr len v podobe knižných zošitov, neskôr do kresleného filmu

Dramatické žánre (môžu byť aj veršované)

činohra – dramatický žáner, v ktorom je závažný konflikt, ale dá sa vyriešiť inak ako smrťou hlavnej postavy (J.G.Tajovský: Statky-zmätky))

komédia – dramatický žáner, v ktorom sa konflikt medzi postavami rieši humorne, pracuje so slovným a situačným humorom. Druhy komična: **humor** (smiešne spracovanie témy; často ide o smiech cez slzy; autor poukazuje na chyby v ľuďoch a v celej spoločnosti

- **satira** (ostrý výsmech správania, výzoru, spoločenských pomerov
- **irónia** – skrývaný výsmech (na rozdiel od humoru alebo satiry) často sa skrýva za hranú vážnosť alebo za neúprimnú a prehnajú pochvalu

tragédia – konflikt deja sa nedá vyriešiť iným spôsobom ako smrťou postavy alebo postáv (Shakespeare: Hamlet)

fraška – situačná komika a zveličovanie (J.Chalupka: Kocúrkovo)

derniera – posledné uvedenie dramatického diela

opera, opereta, muzikál - hudobná podoba drámy

pantomíma – mimická podoba drámy (bez slov)

hádanka – malá forma ľudovej slovesnosti; krátky útvar, ktorý skryto pomenúva nejaký predmet alebo jav pomocou znakov iného predmetu alebo javu

príslovie – ustálené slovné spojenie, vyjadruje ľudovú múdrosť, vyplýva z neho ponaučenie

porekadlo – obrazné pomenovania, nevyplýva z neho ponaučenie

pranostika – ustálené slovné spojenie, ktoré predstavuje ľudovú skúsenosť z dlhodobého pozorovania počasia a prírodných javov

ŠTRUKTÚRA LITERÁRNEHO DIELA

dej - reálny – skutočný; fantastický – v skutočnosti nemožný dej

námet - východisková myšlienka autora, inšpirácia

téma – hlavná myšlienka/ide literárneho diela, ktorá sa prejavuje v jednotlivých motívoch, spája jednotlivé časti diela do celku

motív – najmenšia časť obsahu textu s vlastným významom

hlavný motív – leitmotív

Členenie literárneho diela - kompozícia

	<u>Básnické dielo</u>		<u>Prozaické dielo</u>		<u>Dramatické dielo</u>
	lyrika		epika		
<u>vonkajšia:</u>	verš strofa spev		nadpis/názov odsek kapitola diel		nadpis /názov odsek kapitola diel
					výstup dejstvo scénické a autor. poznámky
<u>vnútorná:</u>					
			úvod zápletka		úvod/expozícia zápletka/kolízia
			vyvrcholenie obrat		vyvrcholenie/kríza obrat/peripetia
			rozuzlenie		rozuzlenie/ <u>katastrofa</u> v antickej dráme
<u>Kompozičné postupy:</u>			kronikársky/chronologický retrospektívny/spätný reťazový/nadväzujúci		

HORIZONTÁLNE ČLENENIE TEXTU, PÁSMO REČI, TYP ROZPRÁVAČA

pásmo rozprávača: uvádzacia veta k priamej reči, nepriama reč, reč rozprávača

vševediaci/autorský – pozerá na všetky postavy s nadhľadom, vidí svoje postavy zvonka aj zvnútra, vyostreje konflikty medzi postavami, vysvetľuje historický a spoločenský kontext...

- rozprávanie je v 3.os.sg. (Otec Goriot)
- rozprávanie v 1.os.sg. keď je objektom rozprávania iná postava (Maco Mlieč)

priamy/subjektívny rozprávač – úlohu rozprávača prevezme jedna z postáv diela; často prerozpráva príbeh v 1.os.sg., akoby ho on sám zažil (ja - rozprávanie)

nespoľahlivý rozprávač – rozprávač sa tvári, že nemá prístup k potrebným informáciám, nie je ochotný alebo schopný pravdivo podať informáciu, vedome prekrúca informáciu, subjektívne posudzuje povedané zo svojho pohľadu – čitateľ sa naň nemôže spoľahnúť

- niekedy si autor vytvorí rozprávača, s názormi ktorého nesúhlasí (Vilikovský: Pes na ceste)

literárna postava – lyrické diela ju nemajú – podľa významu a dĺžky prítomnosti v diele:

- hlavná /protagonista/
- vedľajšia literárna postava

idealizovaný typ postavy- historická postava s lepšími charakter. vlastnosťami ako v realite /Jánošík, Matúš Čák, Pugačov z Puškinovho románu: Kapitánova dcéra/

charakterový typ postavy – stvárňuje dominantnú charakterovú črtu

sociálny typ postavy – nositeľ typických vlastností svojej sociálnej /spoločenskej/ vrstvy

- postava z okraja spoločnosti, ktorá nie vlastnou vinou žije v chudobe

replika – prehovor postavy v rámci dialógu

vnútorný monológ – nie je určený na komunikáciu s inou postavou – hovoriaci hovorí pre seba a sám sebe. Je myslený, nahlas nevyslovený prehovor postavy.

ŠTYLIZÁCIA TEXTU

anafora – opakovanie rovnakého slova na začiatku veršov alebo viet

aliterácia – opakovanie rovnakých alebo zvukovo podobných hlások na začiatku 2 alebo viacerých po sebe idúcich slov (*syn sypal sýkorkám zrno*)

elipsa /výpustka/ - vypustenie slova (*Čo slovo, to perla!*) Chýba sloveso.

epiteton/ básnický prívlastok – zhodný prívlastok metaforickej povahy, ozdobuje text (*plachý akord*)

genitívna metafora – metafora vyjadrená podstatným menom v G. (má podobu nezhod. prívlastku (*prach cesty*))

hyperbola/nadsádzka – slovo alebo slovné spojenie so zveličeným významom

inverzia / zmenený slovosled *Ó, naša mládež!* – *Ó, mládež naša!*

kontrast/protiklad- paradox – zdanlivo nezmyselný výrok (*láska neláskavá*)

antonymá – *jasná - tmavá*

metafora/prenáška – nepriame pomenovanie, nahrádzanie slova slovom iného druhu, vzniká

z porovnávania na princípe podobnosti javov, predmetov *Anna je krásna ako anjel.*

Ty si môj anjel, Anna!

metonymia – nepriame pomenovanie na princípe vecnej alebo logickej súvislosti

(*vypíť pohár mlieka, hrad reagoval, divadlo tleska od Tatier k Dunaju (celé Slovensko)*)

personifikácia – druh metafory, prenesenie vlastností ľudí alebo činností človeka na neživú vec (*rieka veselo poskakuje*)

prirovnanie – obrazné pomenovanie, pri ktorom sa jeden predmet prirovnáva k inému, obsahuje väčšinou spojku ako, jak, akoby, sľaby...

refrén – opakovanie slova, vety alebo verša v istých intervaloch

symbol – autor nepriamo pomenúva skutočnosť (*srdce- láska, kríž- utrpenie*)

básnická otázka – otázka na ozdobu, môže zostať bez odpovede, alebo odpovie sám autor resp. lyrický hrdina

pointa - prekvapivé, neočakávané vyvrcholenie záveru

zvukomalba - opakovanie tých istých a príbuzných hlások hodina odbila

alegória/ inotaj - autor sa nechce alebo nemôže vyjadriť priamo , zvyčajne býva alegóriou postava alebo celé dielo

humor – smiešne alebo úsmev vzbudzujúce spracovanie témy- poukazuje na chyby ľudí, spoločnosti

irónia – skrytý posmech, často sa skrýva za hranú vážnosť alebo prehnanú pochvalu

satira – ostrý výsmech správania, výzoru, spoločenských pomerov /napr. v epigrame/

karikatúra – subjektívny opis osoby, v ktorom zveličíme vlastnosti osoby s úmyslom zosmiešniť, kritizovať

dieréza – prerývka – medzislovný predel medzi 2 úsekmi verša /napr. po 6.slabike v 12-slabičnom verši
J. Bottu Smrť Jánošíkova: Horí ohník horí// na Kráľovej holi.

METRIKA

rým – zvuková zhoda na konci slov alebo skupiny slov na konci veršov, prípadne polveršov

(Horí ohník, **horí**// na Kráľovej **holi**)

združený (a a b b)

striedavý (a b a b)

prerývaný (a b c b)

obkročný – abba

postupný - abcabc

rytmus – pravidelné striedanie istých jazykových prostriedkov /napr. prízvucné – neprízvucné slabiky,jednoslabičné – dvojslabičné slová/ viazaná reč, neviazaná reč

verš – rytmicky organizovaný a graficky vyznačený **jeden riadok básne**, je základnou rytmickou jednotkou, verše vytvárajú strofy

Delí sa na stopy – sylabotnický prozodický systém /Kollár, Vajanský, Hviezdoslav/

veršový systém:

časomerný – básnik počíta a umiestňuje dlhé a krátke slabiky vo verši (J.Kollár : Slávy dcéra)

slabičný / sylabický/ - rovnaký počet slabík vo veršoch /hlavne v romantizme, ale aj u H. Gavloviča/

- intonačná prestávka, ktorá rozdeľuje verš na 2 časti

- spájanie veršov do dvojverší /štvorverší/

- združený rým

- obľúbený u štúrovcov – 12-slabičný verš /13slabičný Samo Chalupka Mor ho!, 14 slab.Janko Kráľ Jarná pieseň/

V slovenčine je prízvuk na 1.slabike /1,2 slabičné slová/, vedľajší prízvuk na 3.slabike /4 a viacslabičné slová/

voľný verš – od začiatku 20.st. opúšťa rým, verš modernej poézie, rytmus je nepravidelný, nedodržia sa interpunkcia /prvýkrát porušil I.Krasko/

